

LESZEK ZYGNER

Państwowa Uczelnia Zawodowa im. Ignacego Mościckiego w Ciechanowie
<https://orcid.org/0000-0001-9892-7426>

Kasata klasztoru misjonarzy św. Wincentego à Paulo w Mławie (1864) i dzieje majątku poklasztornego

Klasztor księży misjonarzy św. Wincentego à Paulo w Mławie działał w latach 1712–1764. W okresie tym misjonarze obsługiwali kościół parafialny Świętej Trójcy i kościół filialny św. Wawrzyńca w Mławie oraz kościół parafialny św. Anny w Wojnowce, afiliowany już wcześniej do parafii mławskiej. Na skutek kasaty klasztorów w Królestwie Polskim (1864) dom misjonarzy w Mławie został zamknięty, a majątek po misjonarzach przejęty na rzecz skarbu Królestwa. Ostatni misjonarze opuścili Mławę wiosną 1865 r. Natomiast majątek przejęty po misjonarzach (13 domów wraz z placami, ogrodami i sadami), a także około 145 ha gruntów w granicach miasta oraz około 7,5 ha ziemi należącej do dawnego szpitala prowadzonego przez misjonarzy wystawiono na licytację i sprzedano na początku lat 70. XIX w. Budynek zlikwidowanego klasztoru misjonarskiego w 1873 r. przebudowano na potrzeby biura powiatu mławskiego. Był też plan przebudowania części tego budynku na cerkiew, co jednak nie doszło do skutku. Budynek klasztoru spłonął doszczętnie w czasie nalotów lotniczych na Mławę w styczniu 1945 r.

Słowa kluczowe: Mława, klasztor, misjonarze św. Wincentego à Paulo, kasata, majątek poklasztorny

Klasztor misjonarzy św. Wincentego à Paulo w Mławie, działający w latach 1712–1864 przy kościele parafialnym Świętej Trójcy, był jedną z dwóch placówek Zgromadzenia Misji w diecezji płockiej (drugi dom znajdował się w Płocku).

W okresie ponad 150 lat funkcjonowania należał on do najbardziej prężnych domów zakonnych na Mazowszu północnym, stanowiąc nie tylko centrum życia religijnego, ale także kulturalnego tej części diecezji płockiej. Dzieje tego klasztoru były już przedmiotem wcześniejszych badań¹, jednak nie poświęcono w nich zbyt wiele uwagi kasacie wspomnianego klasztoru, a zwłaszcza dziejom dość okazałego majątku poklasztornemu, przejętego na rzecz Skarbu Państwa w 1864 r. Wymagało to bowiem przeprowadzenia dodatkowej kwerendy archiwalnej, która stała się możliwa dopiero w ostatnich latach. Dlatego niniejszy szkic traktuję jako uzupełnienie moich wcześniejszych badań, podejmując w nim zagadnienie przyczyn i przebiegu „supresji” klasztoru mławskiego, losów misjonarzy mławskich po kasacie, a także kwestii przejętego przez władze państwowe majątku pomisjonarskiego.

Działalność księży misjonarzy na terenie parafii mławskiej oraz w sąsiadującej z nią parafii w Wojnówce, oficjalnie afiliowanej do kościoła parafialnego w Mławie w 1754 r.², ale przede wszystkim zaangażowanie lazarystów w manifestacje religijno-patriotyczne oraz postawa w czasie „wypadków mławskich” w 1861 r.³ spotkały się ze zdecydowaną reakcją ze strony władz rosyjskich. Najbardziej doświadczył tego ks. Piotr Rząca, wikariusz pracujący w Mławie od 1860 r., który za udział w manifestacji religijno-patriotycznej został 25 lipca 1861 r. aresztowany i osadzony w twierdzy w Modlinie⁴. Szykanowano z tego samego powodu powszechnie szanowanego w mieście prefekta miejscowej szkoły powiatowej ks. Tomasza Jabłońskiego, który wstawiając się za księdzem Rzącą, został pobity i wyzywany przez podpułkownika Runowskiego, dowódcę mławskiego garnizonu⁵. Represje nie ominęły również miejscowego proboszcza i zarazem superiora domu mławskiego ks. Walentego Chybczyńskiego, ukaranego przez władze karą grzywny za to, że zezwalał podległym mu księżom na odprawianie nabożeństw żałobnych w 1861 r. oraz pozwolił służbie nosić oznakę żałoby narodowej⁶. Nie ma więc wątpliwości, że mławscy misjonarze

¹ Zob. L. Zygmier, *Działalność misjonarzy św. Wincentego à Paulo w parafii mławskiej (1712–1864)*, „Nasza Przeszość” 1995, nr 84, s. 135–155; tenże, *Księża misjonarze św. Wincentego à Paulo pracujący w parafii mławskiej w latach 1712–1864*, „Ziemia Zawkrzeńska” 2013, nr 17, s. 11–31; J. Marszałska, *Kościół i duszpasterstwo w parafii xx. misjonarzy w Mławie w świetle wizytacji biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1775 roku*, [w:] B. Kalinowska (red.), *Zakony rzymskokatolickie na Mazowszu (z uwzględnieniem Kurpiowszczyzny)*. Materiały z sesji naukowej „Zakony męskie na północnym Mazowszu do 1864 roku”, Ostrołęka 2008, s. 102–113.

² Zob. *Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII wieku*, t. 3: *Ziemia zawkrzeńska*, opr. i wyd. M.M. Grzybowski, Płock 1984, s. 107.

³ Szerzej na ten temat pisałem w innym miejscu. Zob. L. Zygmier, *Wypadki mławskie 1861 roku*, [w:] L. Zygmier (red.), *Powstanie styczniowe na północnym Mazowszu. Tom studiów wydany z okazji 150. rocznicy wybuchu powstania styczniowego*, Ciechanów 2013, s. 21–32.

⁴ Tamże, s. 31.

⁵ Tamże, s. 26; L. Zygmier, *Księża misjonarze...*, dz. cyt., s. 29; A. Schletz, *Jabłoński Tomasz*, [w:] J. Dukała (red.), *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*, t. 2, cz. 1: *Biografie*, Kraków 2001, s. 227.

⁶ E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861–1864*, [w:] H. Dylągowa, E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawry-

już w okresie przedpowstaniowym byli uważani przez władze carskie za księży „nieprawomyślnych”, których w diecezji płockiej było w tym czasie około 180⁷. Wybuch powstania styczniowego na północnym Mazowszu, a wcześniej pojawienie się w Mławie na stanowisku prefekta szkoły powiatowej ks. Kaliksta Kruszewskiego (1862), karanego za udział w przedpowstańczych zjazdach księży⁸, jeszcze bardziej zwróciły uwagę władz wojskowych powiatu mławskiego na działalność miejscowych misjonarzy. Największe represje przyniósł jednak dopiero rok 1864, kiedy w ramach tzw. reformy klasztornej w Królestwie Polskim, wprowadzonej ukazem cara Aleksandra II z 8 listopada 1864 r.⁹, klasztor mławski znalazł się w grupie klasztorów „zniesionych” i został zlikwidowany wraz z całą polską (warszawską) prowincją księży misjonarzy¹⁰. Na mocy wspomnianego ukazu oraz dodatkowych przepisów majątek ruchomy i nieruchomy należący do klasztorów męskich i żeńskich zniesionych, zamkniętych, pozostawionych na etacie lub poza etatem, miał zostać przejęty na rzecz skarbu Królestwa. Akcja likwidacji klasztoru mławskiego, podobnie jak w całym Królestwie Polskim – w tym również w 12 innych domach zakonnych w diecezji płockiej¹¹ – została przeprowadzona w nocy z niedzieli na poniedziałek 27/28 listopada 1864 r.¹² Jej scenariusz niemal we wszystkich zamykanych klasztorach był podobny. Późnym wieczorem (po wieczornych modlitwach) przybywała delegacja władz w asyście żołnierzy, niekiedy też przedstawiciel władz kościelnych, zbierano w jednym miejscu wszystkich zakonników, czytano im ukaz carski z 8 listopada 1864 r., a następnie dawano godzinę na zastanowienie się, czy pozostają oni w zgromadzeniu i wyjeżdżają poza granicę Królestwa, czy też nie opuszczają kraju i zostają przewiezieni do miejsca wyznaczonego przez władzę (w przypadku misjonarzy punktem tym był klasztor w Łowiczu). Tym drugim dawano jeszcze trochę czasu na spakowanie swoich rzeczy i pod osłoną nocy wywożono ich w asyście żołnierzy. Gdy wymagały tego względy duszpasterskie, pozostawiano jednego lub kilku zakonników dla „obsługi parafii”¹³.

siakowa, M. Mazanek, M. Wójcik (opr.), *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku* (Materiał do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce 2/1), Lublin 1976, s. 160; L. Zygner, *Księża misjonarze...*, dz. cyt., s. 30; A. Schletz, J. Dukała, *Chybczyński Walenty*, [w:] J. Dukała (red.), dz. cyt., s. 101.

⁷ S. Gajewski, *Diecezja płocka w latach 1864–1914*, „Studia Płockie” 1975, nr 3, s. 320.

⁸ Na jego temat zob.: E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, dz. cyt., s. 163; S. Rospond (red.), *Misjonarze*, t. 1: *Dzieje*, Kraków 2001, s. 172; J. Dukała, *Kruszewski Kalikst Łukasz*, [w:] J. Dukała (red.), dz. cyt., s. 293–293.

⁹ Zob. P.P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984, s. 175 nn.

¹⁰ S. Rospond (red.), dz. cyt., s. 173 nn.

¹¹ Zob. M.M. Grzybowski, *Postawa Wincentego Chościak-Popiela biskupa płockiego wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 1983, nr 11, s. 259 nn.; N. Kassan, *Początkowa faza kasaty klasztorów diecezji płockiej (1864–1865)*, „Studia Płockie” 2012, nr 40, s. 231 nn.

¹² Zob. P.P. Gach, dz. cyt., s. 181.

¹³ S. Rospond (red.), dz. cyt., s. 174–175. Zob. także M.M. Grzybowski, dz. cyt., s. 260–261; N. Kassan, dz. cyt., s. 231–233.

Szczegóły dotyczące kasaty klasztoru mławskiego oraz jej następstw znamy przede wszystkim z „akt supresji klasztorów” przechowywanych w Archiwum Diecezjalnym w Płocku¹⁴. Pierwszą informacją na ten temat jest pismo ks. Józefa Chudzyńskiego z Kuczborka, pełniącego obowiązki dziekana mławskiego, skierowane do biskupa Wincentego Teofila Chościak-Popiela, z którego wiemy, że kasaty klasztoru mławskiego dokonano 27 listopada 1864 r. wieczorem i jeszcze tej samej nocy wywieziono do Łowicza czterech misjonarzy: ks. Walentego Chybczyńskiego – superiora, ks. Kaliksta Kruszewskiego – prefekta szkoły powiatowej, ks. Izydora Rugeniusza – wikariusza i prefekta szkoły elementarnej męskiej i ks. Andrzeja Prawdzikowskiego – kaznodzieję i prefekta szkoły elementarnej żeńskiej¹⁵. Na miejscu pozostawiono tylko jednego kapłana, notabene rodowitego mławianina, ks. Piotra Pawła Nowakowskiego¹⁶. W liście z 29 listopada 1864 r. ksiądz Nowakowski donosił biskupowi płockiemu, że wskutek wydarzeń z 27/28 listopada został w parafii mławskiej „sierotką” i prosi o pozwolenie na podpisywanie akt stanu cywilnego oraz na błogosławienie małżeństw i słuchanie spowiedzi, na co nie miał aprobaty¹⁷. O pozostawienie go w Mławie prosili również biskupa członkowie bractwa różańcowego działającego przy kościele parafialnym Świętej Trójcy oraz starsi mławskich cechów w piśmie z 9 grudnia 1864 r.¹⁸ Nim pismo to dotarło do Płocka, biskup Popiel, poinformowany przez dziekana Chudzyńskiego i księdza Nowakowskiego o zaistniałej w Mławie sytuacji, 6 grudnia 1864 r. wysłał ks. Mateusza Świdwińskiego, wicedziekana kolegium wikariuszy katedralnych i pracownika konsystorza generalnego płockiego, celem „zrewidowania stanu tamtejszego kościoła parafialnego, zakrystii, zabudowań plebańskich oraz stanu beneficjum mławskiego i jego funduszy”¹⁹. Wystosował też pismo do dyrektora Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych w sprawie powrotu z Łowicza ks. Kaliksta Kruszewskiego, gdyż jeden ksiądz nie był w stanie zapewnić wiernym parafii w Mławie i w Wojnówce wystarczającej opieki duszpasterskiej. Ponadto nie było komu uczyć religii w mławskiej szkole powiatowej.

¹⁴ Archiwum Diecezjalne w Płocku (dalej cyt. ADP), Akta dotyczące supresji klasztorów w diecezji płockiej 1864–1865, sygn. 32; Akta dotyczące supresji klasztorów w diecezji płockiej 1865–1866, sygn. 33.

¹⁵ Tamże, s. 71–72. Na temat funkcji pełnionych przez wymienionych misjonarzy zob. ADP, Akta dotyczące raportów statystycznych przesyłanych do Komisji Województwa Płockiego 1854–1868, sygn. 39, brak paginacji (dane z 1864 r.). Spośród wywiezionych z Mławy misjonarzy tylko ks. Andrzej Prawdzikowski zdecydował się na wyjazd do Austrii (N. Kassan, dz. cyt., s. 253). Ksiądz Walenty Chybczyński pracował w Warszawie, gdzie w 1865 r. zmarł i został pochowany na cmentarzu powązkowskim (L. Zygmier, *Księża misjonarze...*, dz. cyt., s. 30). Ksiądz Kalikst Kruszewski po powrocie do Mławy w 1865 r. wyjechał w swoje rodzinne strony, gdzie był kolejno proboszczem w Sokolach (1865–1867), Grajewie (1867–1869) i Tykocinie (1869–1891). Zmarł w 1891 r. w Tykocinie i spoczął na miejscowym cmentarzu (J. Dukała, dz. cyt., s. 294). Losy ks. Rugeniusza nie są mi znane.

¹⁶ Na jego temat zob. L. Zygmier, *Księża misjonarze...*, dz. cyt., s. 30–31; M.M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji płockiej wiek XIX*, t. 4, Płock 2014, s. 106.

¹⁷ ADP, Akta dotyczące supresji klasztorów, sygn. 32, s. 61.

¹⁸ Tamże, s. 119–120.

¹⁹ Tamże, s. 73.

wej²⁰. Natomiast starszym bractwa różańcowego przy kościele mławskim w liście z 16 grudnia 1864 r. biskup obiecał, że zarząd parafią przekaże jednemu z księży diecezjalnych, którego przyśle w styczniu 1865 r., natomiast pozostanie księdza Nowakowskiego w Mławie będzie zależało od stanu jego zdrowia²¹.

Prośba biskupa Popiela w sprawie powrotu z Łowicza ks. Kaliksta Kruszewskiego została uwzględniona przez władze rosyjskie i wkrótce pojawił się on w Mławie, pracując na stanowisku prefekta szkoły powiatowej do końca roku szkolnego 1864/1865. Z kolei biskup plocki dotrzymał obietnicy złożonej wiernej parafii mławskiej, i – jak wynika z pisma z dnia 16 stycznia 1865 r. – mianował komendarzem tejże parafii wspomnianego ks. Mateusza Świdwińskiego²², który jeszcze wiosną 1865 r. został oficjalnie mianowany proboszczem i dziekanem mławskim²³. Na początku w pracy duszpasterskiej pomagali mu dwaj misjonarze mławscy – ks. Piotr Paweł Nowakowski (wikariusz) i ks. Kalikst Kruszewski (prefekt)²⁴. Ich dalszej obecności w Mławie przeciwne jednak były władze administracyjno-wojskowe. Nic więc dziwnego, że wkrótce ksiądz Nowakowski przeszedł do klasztoru bernardynów w Przasnyszu, gdzie był kapelanem do 1866 r.²⁵, a ksiądz Kruszewski powrócił w swoje rodzinne strony i został administratorem parafii w Sokołach²⁶. Ostatecznie więc w 1865 r. księża misjonarze św. Wincentego à Paulo już na stałe opuścili parafię mławską. Natomiast biskup Popiel wyznaczył do pomocy proboszczowi mławskiemu dwóch bernardynów z klasztoru w Ratowie – o. Antoniego Holandyszkievicza²⁷ i o. Augustyna Sobocińskiego²⁸. Jednak i oni byli uważani przez władze za „nieprawowiernych” i dlatego 7 kwietnia 1866 r. naczelnik wojenny powiatu mławskiego odesłał ich z powrotem do macierzystego klasztoru²⁹. Ich miejsce zajął wkrótce nowo wyświęcony kapłan diecezjalny ks. Anastazy Okraglicki³⁰, który w mławskich aktach stanu cywilnego pojawia się od 12 sierpnia 1866 r. W ten oto sposób w latach 1865–1866 parafia mławska powróciła pod zarząd i opiekę duszpasterską księży diecezjalnych, których miejsce od 1712 r. zajmowali księża ze Zgromadzenia Misji.

Poza zmianami personalnymi wynikającymi z ukazu carskiego z 8 listopada 1864 r. następstwem kasaty domu księży misjonarzy w Mławie było przejęcie na rzecz Skarbu Państwa majątku ruchomego i nieruchomego należącego do zakonników. Sprawa nie była jednak prosta, gdyż misjonarze obsługiwali kościół

²⁰ Tamże, s. 295.

²¹ Tamże, s. 61.

²² Tamże, s. 62.

²³ Zob. M.M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji plockiej wiek XIX*, t. 3, Płock 2012, s. 255; L. Zygnier, M. Luberadzka-Cobas, *Kościół Świętej Trójcy w Mławie 1713–2013*, Mława 2013, s. 45.

²⁴ ADP, Akta dotyczące supresji klasztorów, sygn. 32, s. 1015–1019.

²⁵ M.M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji...*, dz. cyt., t. 4, s. 106; L. Zygnier, *Księża misjonarze...*, dz. cyt., s. 31.

²⁶ J. Dukąła, dz. cyt., s. 294.

²⁷ ADP, Akta dotyczące supresji klasztorów, sygn. 33, k. 268.

²⁸ Tamże, k. 298.

²⁹ Tamże, k. 362.

³⁰ Na jego temat zob. M.M. Grzybowski, *Duchowieństwo diecezji...*, dz. cyt., t. 3, s. 191–192.

parafialny w Mławie i w Wojnówce, a ponadto kościół filialny św. Wawrzyńca w Mławie, użytkując na swoje potrzeby dochody z beneficjum plebańskiego oraz inne fundusze parafialne, o czym przypominał biskup Popiel w swojej korespondencji z władzami państwowymi³¹. W piśmie z 10 grudnia 1864 r. wnioskował on u władz gubernialnych, aby wyłączyć spod zajęcia na rzecz Skarbu Państwa majątek księży misjonarzy w Mławie, stanowiący de facto własność parafii. Gubernator cywilny plocki pismem z 11 stycznia 1865 r. poinformował rządzącą diecezję plockiej, że decyzję w tej sprawie przekazał władzom wyższym i do momentu jej wydania administracja tego majątku oraz jego zabezpieczenie leży w rękach proboszcza mławskiego³². Strona rządowa nie była jednak przychylna Kościołowi w tego rodzaju sprawach. Również władze gubernialne w Płocku stały na stanowisku pełnego egzekwowania postanowień ukazu carskiego z 8 listopada 1864 r.

W celu przejęcia majątku po skasowanych klasztorach diecezji plockiej powołano specjalne komisje złożone z jednego urzędnika administracji rządu gubernialnego, jednego urzędnika skarbowego, przedstawicieli władz lokalnych oraz miejscowego dziekana lub innego wyznaczonego duchownego³³. W Mławie nad spisaniem i przejęciem majątku pomisjonarskiego czuwał urzędnik skarbowy rządu gubernialnego plockiego rachmistrz Klemens Wyrzykowski, a ze strony władz administracyjnych – sekretarz Tymoteusz Waśniewski³⁴. Władze kościelne reprezentował ks. Józef Chudzyński, pełniący obowiązki dziekana mławskiego, oddelegowany do prac w komisji przez biskupa³⁵. Ponadto w komisji kasacyjnej znaleźli się również burmistrz miasta Mławy, sekretarz kwaterunków miasta Mławy oraz sekretarz powiatu mławskiego³⁶. W czasie pierwszej bytności tejże komisji w Mławie, a miało to miejsce jeszcze w grudniu 1864 r., jej członkowie dokonali spisu majątku poklasztorowego oraz wystawili na licytację trzodę chlewną i meble po misjonarzach, natomiast zboże, inwentarz gospodarczy, bibliotekę klasztorną, a także sprzęty kościelne przekazano pod opiekę komendarza mławskiego ks. Mateusza Świdwińskiego³⁷. Zapewne wtedy zlecono też wykonanie

³¹ ADP, Akta dotyczące supresji klasztorów, sygn. 32, s. 79–82. Odnośnie do klasztoru mławskiego bp Popiel pisał: „W Mławie całe uposażenie XX. Misjonarzy jest w źródle swoim niewątpliwą własnością kościoła parafialnego tamże” (tamże, s. 80).

³² Tamże, s. 535–536.

³³ N. Kassan, dz. cyt., s. 233–234.

³⁴ Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie (dalej cyt.: APM), Zbiór akt i ksiąg hipotecznych i wieczystych powiatów ciechanowskiego i mławskiego, sygn. 1348, Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Niborskiej pod nr 163 (po misjonarskiego), k. 69. Zob. także N. Kassan, dz. cyt., s. 233.

³⁵ ADP, Akta dotyczące supresji klasztorów, sygn. 32, s. 893.

³⁶ APM, Zbiór akt i ksiąg hipotecznych, sygn. 1348, k. 69.

³⁷ ADP, Akta dotyczące supresji klasztorów, sygn. 32, s. 894. Nie udało mi się odnaleźć inwentarza biblioteki klasztoru misjonarskiego w Mławie. Fragmenty zbiorów tej biblioteki (m.in. księgi liturgiczne z zapisem własnościowym misjonarzy, zbiór statutów synodalnych z 1733 r., podręczniki z zakresu teologii, prawa kanonicznego pochodzące głównie z XVIII w.) były jeszcze do niedawna przechowywane w szafach w tzw. kapitularku kościoła Świętej Trójcy nad zakrystią wybudowaną w 1902 r. staraniem ks. Stanisława Ordona, gdzie znalazły się również fragmenty jego prywatnego księgozbioru. W plockiej bibliotece seminaryjnej, gdzie zazwyczaj trafiały zbiory po skasowa-

planów działek oraz domów misjonarskich, które były gotowe na koniec stycznia 1865 r.³⁸ Oficjalnego zagarnięcia dóbr pomisjonarskich dokonano 8 lutego 1865 r., kiedy przybyła do Mławy komisja likwidacyjna i zajęła 13 domów mieszkalnych z placami, ogrodami warzywnymi i zabudowaniami gospodarskimi, stodołę przy drodze za rogatkami przy ulicy Niborskiej, plac pusty na Zielonym Rynku, z których dochód roczny oszacowano na 542 ruble i 64 kopiejki³⁹.

Szczegółowe dane na temat zagarniętego w 1865 r. majątku poznajemy z obwieszczenia Sądu Pokoju w Mławie z 13 września 1869 r. w sprawie ustanowienia hipoteki dla przejętych dóbr pomisjonarskich⁴⁰. Z obwieszczenia tego wynika, że w dniu 8 lutego 1865 r. na rzecz skarbu Królestwa przejęto:

1. Folwark misjonarski, mieszczący się na wschód od kościoła św. Wawrzyńca (obecnie teren cmentarza parafialnego), składający się z domu parterowego drewnianego, krytego dachówką, o numerze policyjnym 225, wraz z zabudowaniami gospodarskimi, chlewami i krytą piwnicą oraz gruntami w granicach miasta Mławy, oznaczonych numerami działek: 12, 35, 48, 62, 85, 98, 100, 145, 148, 199, 207, 230, 243, 288, 346, 369, 382, 396, 419, 432, 444, 467, 480, 528, 531, 566, obejmującymi w sumie areał wynoszący 259 morgów 207 prętów (około 145 ha);
2. Dom parterowy murowany, kryty dachówką, wraz z zabudowaniami drewnianymi przy ulicy Niborskiej, o numerze policyjnym 163;
3. Dom parterowy drewniany, kryty dachówką, z chlewem pokrytym kleńcem oraz ogrodem przy ulicy Szkolnej, o numerze policyjnym 201;
4. Dom parterowy drewniany, kryty kleńcem, wraz z chlewem i ogrodem przy ulicy Szkolnej, o numerze policyjnym 202;
5. Dom parterowy drewniany, kryty dachówką, z chlewem i ogrodem przy ulicy Szkolnej, o numerze policyjnym 203;
6. Dom parterowy drewniany, kryty dachówką, wraz ze stodołą, chlewem i ogrodem przy ulicy Szkolnej, o numerze policyjnym 204;
7. Dom parterowy drewniany, kryty dachówką, z ogrodem przy ulicy Szkolnej, o numerze policyjnym 205;
8. Dom parterowy drewniany, kryty kleńcem, ze stajnią, chlewem i ogrodem przy ulicy Szkolnej, o numerze policyjnym 206;
9. Dom parterowy drewniany, kryty kleńcem, z wozownią przy ulicy Poświętnej, o numerze policyjnym 208a;

nych w 1864 r. klasztorach, zachowało się zaledwie kilka woluminów pochodzących z „Ex libris Congregationis Missionis domus Mlaviensis”. Jest to XVI-wieczny starodruk zawierający wydanie zbiorowe dzieł Stanisława Hozjusza (Antwerpia 1566) oraz pięć woluminów z XVIII w. W. Graczyk, J.M. Marszalska, *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z życia kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 201, s. 236, 262.

³⁸ APM, Plany miasta Mławy, bez sygn., Mapa gruntów i nieruchomości w posiadaniu dotąd XX. Misjonarzy będących na mieście Mławie, położonym w powiecie mławskim, guberni płockiej (Mława, 20 I 1865).

³⁹ APM, Zbiór akt i ksiąg hipotecznych, sygn. 1348, k. 68–69.

⁴⁰ Tamże, k. 10–11v. (stara paginacja).

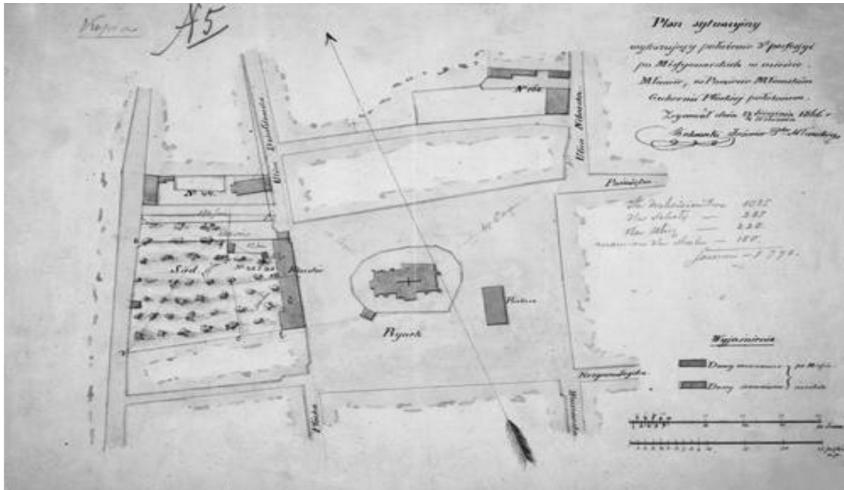
10. Dom parterowy drewniany, kryty dachówką, z chlewem przy ulicy Poświętne, o numerze policyjnym 208b;
11. Dom parterowy drewniany, kryty dachówką, ze stajnią i wozownią krytą kleńcem, przy ulicy Działdowskiej, pod numerem policyjnym 44;
12. Dom parterowy drewniany, kryty słomą, ze stodołą i chlewkami przy ulicy Rakarskiej, pod numerem policyjnym 57e;
13. Dom parterowy drewniany, kryty kleńcem, z chlewkami przy ulicy Rakarskiej, o numerze policyjnym 58, wraz z przyległą do tej nieruchomości łąką;
14. Dom szpitalny, parterowy murowany, kryty dachówką, z placem, chlewem i przybudówką, pokrytymi kleńcem, przy ulicy Działdowskiej, o numerze policyjnym 59, wraz z gruntami położonymi w granicach miasta Mławy, o numerach działek: 93, 195, 246 i 334, obejmującymi w sumie areał wynoszący 12 morgów i 248 prętów (około 7,5 ha).

Wymienione tu nieruchomości należałyby jeszcze uzupełnić, wspomnianymi w protokole przejęcia, pustym placem przy Zielonym Rynku oraz stodołą za rogatkami Niborskimi. Patrząc na plan posiadłości misjonarskich z 1865 r., sporządzony przez budowniczego powiatu mławskiego Józefa Maleszewskiego⁴¹, można dokładnie wskazać, że ów pusty plac znajdował się na południowy wschód od Zielonego Rynku, tuż przy ulicy Krzynowłodzkiej, natomiast wspomniana stodoła z pustym placem znajdowała się w rozwidleniu dzisiejszych ulic Polnej (dawne Końce) i Wymyślin. Ze względu na rozwój Mławy i zwiększającą się od drugiej połowy XIX w. liczbę mieszkańców z czasem teren dawnego folwarku misjonarskiego, po zlikwidowaniu znajdujących się na nim zabudowań gospodarczych, został częściowo włączony w obręb cmentarza parafialnego katolickiego. W okresie międzywojennym tę część cmentarza otoczono kamiennym parkanem i w takich granicach cmentarz ten przetrwał do dziś.

Jak wynika z zachowanych akt hipotecznych miasta Mławy oraz innych dokumentów, większość wymienionych wyżej nieruchomości misjonarskich na początku lat 70. XIX w. trafiła na drodze licytacji w ręce prywatne⁴². Poza wymienionymi domami i placami, a także folwarkiem i działkami w obrębie miasta Mławy, przejęto po misjonarzach dawny budynek klasztorny, który był usytuowany w zachodniej pierzei rynku, tuż naprzeciw kościoła parafialnego Świętej Trójcy, a także przylegający do niego plac wraz z zabudowaniami gospodarczymi i ogród zwany misjonarskim. Przypomnijmy, że wspomniany budynek klasztorny pochodził z pierwszej połowy XVIII w. i został wzniesiony po przybyciu do Mła-

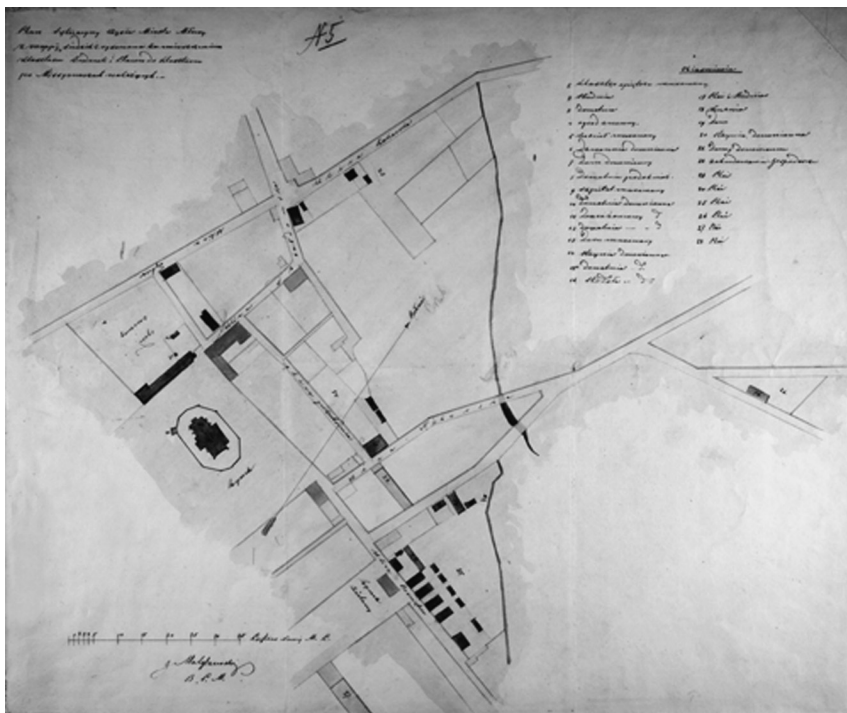
⁴¹ APM, Plany miasta Mławy, bez sygn., Plan sytuacyjny części miasta Mławy z mapy siedzib zrynowana zamieszczeniem klasztoru, budowli i placów do klasztoru po misjonarzach należących (1865).

⁴² APM, Zbiór akt i ksiąg hipotecznych, sygn. 1314, Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Działdowskiej pod numerem 44 (pomisjonarskiego); tamże, sygn. 1322, Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Rakarskiej pod numerem 58 (pomisjonarskiego); tamże, sygn. 1360, Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Szkolnej pod numerem 206 (pomisjonarskiego); tamże, sygn. 1362, Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Poświętne pod numerem 208a i 208b (pomisjonarskiego).

Ryc. 1. Plan sytuacyjny własności kościelnej (pomisjonarskiej) w centrum Mławy (1866)

Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie.

Ryc. 2. Plan własności kościelnej (pomisjonarskiej) w Mławie (1866) – budynki zaznaczone kolorem czarnym

Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie.

wy misjonarzy św. Wincentego à Pulo. W 1784 r. staraniem ówczesnego proboszcza ks. Adama Wierzbickiego do klasztoru od strony południowej dobudowano piętrowy budynek (Stary Rynek 17), w którym na parterze umieszczono szkołę elementarną, z oddzielnym mieszkaniem dla nauczyciela i organisty, a na piętrze bibliotekę, w której znajdowało się około 1500 woluminów⁴³. Po kasacji klasztoru misjonarzy (27 listopada 1864 r.) w budynku klasztorным ciągle mieszkali księża, którzy opiekowali się parafią. Jednak w planach rosyjskich oba budynki, czyli klasztor oraz sąsiadujący z nim budynek szkolny, traktowano od chwili kasaty jako własność Skarbu Państwa.

Ryc. 3. Grunty i budynki stanowiące własność kościelną (pomisjonarską) w Mławie (1866)

Źródło: Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie⁴⁴.

⁴³ L. Zygmier, M. Luberadзка-Cobas, dz. cyt., s. 42.

⁴⁴ Dziękuję Panu Andrzejowi Grochowskiemu z Archiwum Państwowego w Warszawie Oddział w Mławie za udostępnienie prezentowanych w artykule planów.

Z zachowanych w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie planów z 1865 r. wynika, że rozważano koncepcję przebudowania części budynku klasztorowego oraz sąsiadującego z nim budynku szkolnego na cerkiew, natomiast od strony północnej zamierzano rozebrać piętrową kloakę w celu wytyczenia nowej ulicy⁴⁵, której szkic widać dobrze na innym planie, wykonanym przez inżyniera powiatu mławskiego Rakowskiego z 4 września 1866 r.⁴⁶ Od budowy cerkwi w tym miejscu odstąpiono, głównie ze względu na problemy z adaptacją budynków klasztornych, natomiast została ona wzniesiona w latach 1877–1879 na terenie obecnego parku miejskiego. Nie było to jednak przeszkodą dla władz carskich, aby przejąć budynek klasztorny, który został zabrany w 1873 r. i przebudowany na biuro powiatowe⁴⁷. Natomiast na potrzeby proboszcza i mławskich wikariuszy przekazano murowany budynek pomisjonarski, wraz z placem, ogrodem i budynkami gospodarczymi przy dawnej ulicy Niborskiej, oznaczony numerem policyjnym 163⁴⁸. Dziś nie ma już po nim śladu. Przez wiele jednak lat przechodzącą obok niego ulicę, łączącą dawną ulicę Niborską (dziś Padlewskiego) z ulicą Działdowską (dziś Chrobrego), nazywano Misjonarską.

Poza używaną jeszcze do połowy XX w. nazwą ulicy Misjonarskiej trwałym dziedzictwem kulturowym związanym z działalnością misjonarzy św. Wincentego à Paulo są zachowane do dziś barokowe obrazy z kościoła św. Wawrzyńca, pochodzące z 3. ćwierci XVIII w. (obraz św. Wojciecha i św. Wawrzyńca)⁴⁹, oraz barokowe obrazy z kościoła Świętej Trójcy, pochodzące z połowy XVIII w. (obraz Matki Bożej, wiszący obecnie w prawej nawie, a także barokowy obraz św. Rocha, wiszący obecnie w zwieńczeniu ołtarza bocznego po prawej stronie w nawie głównej, oraz wiszący w zwieńczeniu ołtarza bocznego po przeciwnej stronie obraz św. Walentego⁵⁰). Trwała pozostała również pamięć o prefekcie mławskiej szkoły powiatowej ks. Tomaszu Jabłońskim, któremu wdzięczni uczniowie i wychowankowie ufundowali w 1862 r. epitafium pamiątkowe w kościele św. Wawrzyńca, a także o pierwszym mławskim proboszczu ze Zgromadzenia Misji, autorze *Gorzkich Żali*, ks. Wawrzyńcu Stanisławie Beniku, któremu w 2007 r. ufundowano tablicę pamiątkową w kościele parafialnym Świętej Trójcy⁵¹.

⁴⁵ Archiwum Głównie Akt Dawnych w Warszawie, Zbiór kartograficzny, t. 399, ark. 8. Zob. także J. Wierzbowski, *Zabytki architektury powiatu mławskiego*, [w:] J. Antoniewicz (red.), *Studia i materiały do dziejów ziemi zawkrzeńskiej*, t. 1, Warszawa 1971, s. 229.

⁴⁶ APM, Plany miasta Mławy, bez sygn., Plan sytuacyjny wykazujący położenie 3 posesji pomisjonarskich w mieście Mławie, w powiecie mławskim, guberni płockiej położonych (Mława, 4 IX 1866). Dodajmy, że ulicę tę wytyczono w latach 70. XIX w. i nazwano Ogrodową (dzisiejsza ulica 3 Maja).

⁴⁷ J. Wierzbowski, dz. cyt., s. 228. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w budynku tym mieściła się poczta oraz posterunek policji. W czasie II wojny światowej został on przejęty przez władze niemieckie, a w styczniu 1945 r. został zbombardowany przez lotnictwo radzieckie. Dopiero w drugiej połowie lat 50. XX w. w jego miejscu stanął obecny budynek plebanii.

⁴⁸ APM, Zbiór akt i ksiąg hipotecznych, sygn. 1348.

⁴⁹ L. Zygnier, *Historia parafii mławskiej*, Toruń 1995, s. 25.

⁵⁰ L. Zygnier, M. Luberadзка-Cobas, dz. cyt., s. 15 nn.

⁵¹ Tamże, s. 41, 61.

BIBLIOGRAFIA**Źródła archiwalne**Archiwum Diecezjalne w Płocku

Akta dotyczące supresji klasztorów w diecezji płockiej 1864–1865, sygn. 32; Akta dotyczące supresji klasztorów w diecezji płockiej 1865–1866, sygn. 33.

Akta dotyczące raportów statystycznych przesyłanych do Komisji Województwa Płockiego 1854–1868, sygn. 39.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Zbiór kartograficzny, t. 399, ark. 8.

Archiwum Państwowe w Warszawie Oddział w Mławie

Plany miasta Mławy, bez sygn.

– Mapa gruntów i nieruchomości w posiadaniu dotąd XX. Misjonarzy będących na mieście Mławie, położonym w powiecie mławskim, guberni płockiej (Mława, 20 I 1865).

– Plan sytuacyjny części miasta Mławy z mapy siedzib zrysowana zamieszczeniem klasztoru, budowli i placów do klasztoru po misjonarzach należących (1865).

– Plan sytuacyjny wykazujący położenie 3 posesji pomisjonarskich w mieście Mławie, w powiecie mławskim, guberni płockiej położonych (Mława, 4 IX 1866).

Zbiór akt i ksiąg hipotecznych i wieczystych powiatów ciechanowskiego i mławskiego

– Sygn. 1314: Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Działdowskiej pod numerem 44 (pomisjonarskiego).

– Sygn. 1322, Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Rakarskiej pod numerem 58 (pomisjonarskiego).

– Sygn. 1348: Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Niborskiej pod nr 163 (po misjonarskiego).

– Sygn. 1360: Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Szkolnej pod numerem 206 (pomisjonarskiego).

– Sygn. 1362: Akta hipoteczne domu w mieście Mławie przy ulicy Poświętne pod numerem 208a i 208b (pomisjonarskiego).

Źródła wydane drukiem

Materiały do dziejów ziemi płockiej. Z archiwaliów diecezjalnych płockich XVIII wieku, t. 3: *Ziemia zawkrzeńska*, opr. i wyd. M.M. Grzybowski, Towarzystwo Naukowe Płockie, Płock 1984.

Literatura

Dukała J., *Kruszewski Kalikst Łukasz*, [w:] J. Dukała (red.), *Misjonarze św. Wincentego a Paulo w Polsce (1651–2001)*, t. 2, cz. 1: *Biografie*, Kraków 2001.

Gach P.P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773–1914*, Lublin 1984.

Gajewski S., *Diecezja płocka w latach 1864–1914*, „Studia Płockie” 1975, nr 3.

Graczyk W., Marszałska J.M., *Księgi rękopiśmienne i stare druki w zbiorach Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku. Z życia kultury polskich bibliotek kościelnych w dawnych wiekach*, Kraków 2010.

Grzybowski M.M., *Duchowieństwo diecezji płockiej wiek XIX*, t. 3–4, Płock 2013–2014.

Grzybowski M.M., *Postawa Wincentego Chościak-Popiela biskupa płockiego wobec kasaty klasztorów z 1864 r. w jego diecezji*, „Studia Płockie” 1983, nr 11.

- Jabłońska-Deptuła E., Gawrysiakowa J., *Materiały do zaangażowania patriotycznego zakonów męskich w Królestwie Polskim w latach 1861–1864*, [w:] H. Dylałowa, E. Jabłońska-Deptuła, J. Gawrysiakowa, M. Mazanek, M. Wójcik (oprac.), *Materiały do historii zgromadzeń zakonnych na ziemiach polskich w XIX i początku XX wieku* (Materiał do atlasu historycznego chrześcijaństwa w Polsce 2/1), Lublin 1976.
- Kassan N., *Początkowa faza kasaty klasztorów diecezji płockiej (1864–1865)*, „Studia Płockie” 2012, nr 40.
- Marszalska J., *Kościół i duszpasterstwo w parafii xx. misjonarzy w Mławie w świetle wizytacji biskupa Michała Jerzego Poniatowskiego z 1775 roku*, [w:] B. Kalinowska (red.), *Zakony rzymskokatolickie na Mazowszu (z uwzględnieniem Kurpiowszczyzny). Materiały z sesji naukowej „Zakony męskie na Północnym Mazowszu do 1864 roku*, Ostrołęka 2008.
- Rospond S. (red.), *Misjonarze*, t. 1: *Dzieje*, Kraków 2001.
- Schletz A., Dukała J., *Chybczyński Walenty*, [w:] J. Dukała (red.), *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*, t. 2, cz. 1: *Biografie*, Kraków 2001.
- Schletz A., *Jabłoński Tomasz*, [w:] J. Dukała (red.), *Misjonarze św. Wincentego à Paulo w Polsce (1651–2001)*, t. 2, cz. 1: *Biografie*, Kraków 2001.
- Wierzbowski J., *Zabytki architektury powiatu mławskiego*, [w:] J. Antoniewicz (red.), *Studia i materiały do dziejów ziemi zawkrzeńskiej*, t. 1, Warszawa 1971.
- Zygner L., *Działalność misjonarzy św. Wincentego à Paulo w parafii mławskiej (1712–1864)*, „Nasza Przeszłość” 1995, nr 84.
- Zygner L., *Historia parafii mławskiej*, Toruń 1995.
- Zygner L., *Księża misjonarze św. Wincentego à Paulo pracujący w parafii mławskiej w latach 1712–1864*, „Ziemia Zawkrzeńska” 2013, nr 17.
- Zygner L., Luberadzka-Cobas M., *Kościół Świętej Trójcy w Mławie 1713–2013*, Mława 2013.
- Zygner L., *Wypadki mławskie 1861 roku*, [w:] L. Zygnier (red.), *Powstanie styczniowe na północnym Mazowszu. Tom studiów wydany z okazji 150. rocznicy wybuchu powstania styczniowego*, Ciechanów 2013.

The Dissolution of the Monastery of Missionaries of St. Vincent De Paul in Mława (1864) and the History of the Property of the Former Monastery

Monastery of the Missionary Priests of St. Vincent de Paul in Mława was active in the years 1712–1764. During this period, missionaries served the parish church of the Holy Trinity and the branch church of St. Lawrence in Mława and the parish church of St. Anna in Wojnowka, previously affiliated with the Mława parish. As a result of the dissolution of monasteries in the Kingdom of Poland (1864), the missionary house in Mława was closed, and the property of the missionaries was taken over for the benefit of the Kingdom's treasury. The last missionaries left Mława in the spring of 1865. The property taken over from the missionaries (13 houses with squares, gardens, and orchards), as well as about 145 ha of land within the city limits and about 7.5 ha of land belonging to the former hospital run by missionaries were issued for auction and sold in the early 1870s. The building of the liquidated missionary

monastery in 1873 was rebuilt for the needs of the office of the Mława poviat. There was also a plan to convert a part of this building into an Orthodox church, which, however, did not come to fruition. The monastery building burned down completely during the air raids on Mława in January 1945.

Keywords: Mława, monastery, missionaries of St. Vincent de Paul, dissolution, property of former monasteries